

Mikołaj Brenk
ORCID: 0000-0001-6576-7163
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wychowanie religijne studentów Wyższego Katolickiego Studium Społecznego w Poznaniu (1928–1939)

The Religious Education of Students
at the Higher Catholic School of Social Studies
in Poznań (1928–1939)

ABSTRACT

The subject of the article is the Higher Catholic Social Studies School in Poznań, which operated between 1928 and 1939. This educational center trained the staff of care facilities and social institutions, primarily those affiliated with the Church. The aim of the study is to identify the elements of religious education within the formal school curriculum, their presence in the requirements for candidates, students, and graduates, as well as the role they played in shaping the students of the Poznań institution. The available source material on this institution is limited due to wartime losses; it consists mainly of archival and printed materials related to the organizational foundations of the school, the lives of its students and graduates, memoirs written by some former students since the 1970s, and short press articles promoting the program. Supplementary sources include scholarly literature concerning the broader context of the institution's operations and its faculty.

KEYWORDS

Higher Catholic School of Social Studies in Poznań, Catholic Social School in Poznań, religious education, Catholic intelligentsia, Catholic Action

SŁOWA KLUCZOWE

Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu, Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu, wychowanie religijne, inteligencja katolicka, Akcja Katolicka

SPI Vol. 28, 2025/2
e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2025.2.007
Nadesłano: 08.03.2025
Zaakceptowano: 04.04.2025

The findings indicate that the school's Catholic character necessitated the inclusion of religious and worldview elements in the curriculum, while maintaining a high standard of education and fulfilling its statutory objectives. At the same time, the school did not organize basic religious practices for students, who worshiped independently, but it did require their participation in activities that were an integral part of shaping Catholic intellectuals. Therefore, lectures in general religious studies were complemented by weekly exegesis of the Holy Scriptures, annual multi-day formation retreats, and the presence of a spiritual director.

ABSTRAKT

Przedmiotem artykułu jest działające w latach 1928–1939 Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu, będące ośrodkiem dydaktycznym, w którym kształcono kadry zakładów opiekuńczych i instytucji społecznych, przede wszystkim tych związanych z Kościołem. Celem podjętych badań jest próba określenia elementów wychowania religijnego w formalnym programie nauczania, ich obecności w wymaganiach wobec kandydatów, studentów oraz absolwentów, a także roli, jaką miało ono spełniać w kształtowaniu postaw słuchaczy poznańskiej uczelni. Zasoby źródłowe dotyczące badanej instytucji są ograniczone ze względu na straty wojenne; stanowią je m.in. materiały archiwalne i drukowane dotyczące podstaw organizacyjnych działania szkoły, życia jej studentów i absolwentów, wspomnienia kilku słuchaczy sporządzone od lat 70. XX wieku oraz krótkie materiały prasowe promujące studia. Uzupełnieniem źródeł jest literatura przedmiotu dotycząca kontekstu funkcjonowania tej poznańskiej uczelni i jej wykładowców.

Wnioski płynące z podjętych badań wskazują, że katolicki charakter szkoły wymagał uwzględnienia w programie elementów religijno-światopoglądowych przy jednoczesnym dbaniu o zapewnienie wysokiego poziomu nauczania i realizacji celów statutowych. Jednocześnie szkoła nie organizowała studentom podstawowych praktyk religijnych, które realizowali oni samodzielnie, natomiast wymagano od nich włączenia się w aktywności będące integralną częścią kształtowania katolickiej inteligencji. Dlatego wykłady z zakresu szeroko rozumianej wiedzy religijnej uzupełniano cotygodniową egzegezą Biblii, corocznymi kilkudniowymi rekolekcjami formacyjnymi oraz obecnością ojca duchownego.

Wstęp

Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu¹ (WKSS) to mało znana uczelnia wyższa z okresu międzywojennego². Celem poniższego artykułu jest próba określenia elementów wychowania religijnego w formalnym programie szkolnym, ich obecności w wymaganiach wobec kandydatów, studentów oraz absolwentów, a także roli, jaką miało ono spełniać w kształtowaniu słuchaczy poznańskiej uczelni. Zasoby źródłowe dotyczące badanej instytucji są ograniczony ze względu na straty wojenne. Niemal cała dokumentacja szkolna oraz prywatne materiały księdza dyrektora były przechowywane w siedzibie placówki (gdzie również mieszkał) zajętej przez Niemców na początku okupacji uległy zniszczeniu. Materiał badawczy umożliwiający analizę tego zagadnienia stanowią m.in. wspomnienia kilku absolwentów, powstałe w latach 70. minionego wieku, znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu, prospekty (programy) szkolne wydawane corocznie jako materiał informacyjny dla przyszłych słuchaczy oraz krótkie wzmianki w czasopismach lokalnych na temat placówki. Wykorzystano także szczegółowe materiały archiwalne dotyczące szkoły, znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu, a także pojedyncze dokumenty z Archiwum Akt Nowych, Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Piłskiej oraz zbiorów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Geneza powstania Wyższego Katolickiego Studium Społecznego w Poznaniu

Przyczyny utworzenia omawianej uczelni mają charakter religijny i społeczny, przy czym oba aspekty często się przenikały. Chronologicznie pierwsze wzmianki o potrzebie powstania tego

1 Do 1934 r. działało pod nazwą studium społecznego Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu. W materiałach wspomnieniowych i biograficznych nazywane bywa również Szkołą Społeczną, Wyższym Studium Społecznym lub Wyższą Szkołą Społeczną w Poznaniu.

2 Dotychczasowe opracowania poświęcone szkole ograniczają się do kilku artykułów oraz haseł encyklopedycznych, m.in.: Banaszak 1974, Brenk 2019 i 2024, Piaszyk 1979.

typu placówki nawiązywały do tradycji charytatywnych Kościoła, związanych z działaniami zakonów, instytucji, fundacji oraz lokalnych inicjatyw. Ich skala i poziom profesjonalizacji okazały się po odzyskaniu przez Polskę niepodległości niewystarczające i wymagały zmian organizacyjnych oraz włączenia w tworzony od podstaw państwowy system opieki społecznej. W tym kontekście kluczowe – z punktu widzenia zaangażowania osób świeckich – było dążenie do ograniczenia roli kapłanów jako jedynych liderów w organizacjach społecznych. Pisał o tym w 1919 roku ks. Stanisław Adamski (1875–1967): „w każdym dobrze zorganizowanym społeczeństwie musi być rozumnie przeprowadzony podział pracy, wskutek którego każdy człowiek przede wszystkim powinien wypełnić swój bezpośredni, ścisły obowiązek, a więc w tym wypadku duszpasterz – pracę duszpasterską. Dalej, w każdej pracy można się wzajemnie wyręczać: człowieka świeckiego w jego pracy społecznej, czy nawet zawodowej odpowiednio przygotowany kapłan zastąpić może, kapłana jako duszpasterza jest w stanie zastąpić tylko inny kapłan, a nie człowiek świecki [...]. Z tego powodu nie należy nam, kapłanom, myśleć ciągle o wyręczaniu w pracy społecznej świeckich tam, gdzie sobie sami dadzą albo powinni dać radę. Myśmy powinni z nimi współpracować i być w sprawach wątpliwych, a dotyczących wiary i moralności ich doradcami” (Adamski 1919: 98).

W konsekwencji działań zmierzających do aktywizacji laikatu powstała potrzeba kształcenia osób świeckich, które mogłyby nie tylko aktywnie działać, ale także koordynować zadania w licznych instytucjach i organizacjach związanych z Kościołem. Stąd pomysł środowiska wielkopolskich księży³, którzy od lat byli zaangażowani w rozmaite inicjatywy społeczne, by stworzyć placówkę oferującą kursy i szkolenia, a z czasem rozwinąć ją w instytucję edukacyjną na poziomie średnim i wyższym.

3 Byli to liderzy wielkopolskich organizacji: ks. Czesław Michałowicz ze Związku Katolickich Towarzystw Robotników Polskich, ks. Tadeusz Zamyśłowski ze Związku Kapłanów „Unitas”, ks. Franciszek Forecki ze Związku Kobiet Pracujących, ks. Walenty Dymek ze Związku Towarzystw Dobroczynności „Caritas”, ks. Ludwik Jarosz ze Związku Młodzieży Polskiej, ks. Walerian Adamski – dyrektor Zjednoczenia Młodzieży Polskiej, ks. Józef Szulc ze Związku Młodych Polek i ks. Józef Prądyński z Ligi Katolickiej.

W tym zakresie skorzystano z doświadczeń międzynarodowych⁴. Przed rozpoczęciem pierwszych kursów w Poznaniu, na polecenie arcybiskupa Augusta Hlonda, przyszły dyrektor szkoły społecznej ks. Edward Kozłowski (1888–1940) udał się w czteromiesięczną podróż służbową do Niemiec, Holandii, Belgii, Francji, Włoch, Austrii i Czechosłowacji w celu zapoznania się z funkcjonowaniem katolickich szkół społecznych oraz recepcją katolicyzmu społecznego w tych krajach (Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Kurią Arcybiskupią 1927). Program nauczania poznańskiej placówki został stworzony przede wszystkim w oparciu o doświadczenia szkół społecznych w Belgii. Ich specyfiką była duża liczba ćwiczeń praktycznych, które odbywały się w placówkach dostosowanych do studiowanej specjalności, oraz zajęcia wyrabiające kulturę religijną i moralną.

Należy dodać, że od końca XIX stulecia Kościół katolicki skupiał się w swoim nauczaniu na intensywnych przemianach społeczno-ustrojowych zachodzących w Europie, co przejawiało się w propagowaniu treści zawartych w encyklikach społecznych kolejnych papieży, przede wszystkim w *Rerum novarum* Leona XIII z 1891 roku oraz *Quadragesimo anno* Piusa XI z roku 1931. Dokumenty te wskazywały na potrzebę wprowadzenia modelu ustroju korporacyjnego jako odpowiedzi na narastające problemy społeczne, przy czym szczególną wagę przywiązywano do działań promujących solidarność i współodpowiedzialność za dobro wspólne. Wiele spośród ówczesnych postulatów zapoczątkowało szerszą refleksję nad miejscem człowieka w dynamicznie zmieniającym się świecie, tworząc podwaliny pod rozwój katolickiej nauki społecznej (Majka 1987: 171, 179).

Można uznać, że jedną z form instytucjonalizacji refleksji Kościoła katolickiego w tym obszarze stało się utworzenie struktur Akcji Katolickiej w Polsce, zapoczątkowane ogłoszeniem dekretu

4 Podstawowym elementem programów dydaktycznych katolickich szkół społecznych było nauczanie Kościoła katolickiego dotyczące szeroko pojętych problemów społecznych. Placówki te przygotowywały zarówno osoby świeckie, jak i duchownych do pracy w różnego rodzaju instytucjach kościelnych oraz świeckich. W latach dwudziestych XX wieku, kiedy powstawała omawiana szkoła w Poznaniu, istniała już znaczna liczba podobnych placówek na świecie: dwie w Belgii (Bruksela i Lowanium), dwie w Paryżu oraz kilka w innych miastach Francji, jedna w Holandii (Amsterdam), cztery w Niemczech (Monachium, Akwizgran, Paderborn i Berlin), dwie w Stanach Zjednoczonych (Waszyngton, Chicago) i jedna w Szwajcarii (Fryburg).

Prymasa Polski z 24 listopada 1930 roku o powołaniu Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej oraz publikacją Statutu Konstytucyjnego i Regulaminów Instytutów. Dzięki tym dokumentom Instytut uzyskał uprawnienia umożliwiające działanie w skali ogólnokrajowej. Nowe przepisy sprzyjały również mobilizacji wiernych do aktywnego udziału w inicjatywach społecznych i charytatywnych (Tunkiewicz 2011: 290). Organizacja dążyła do integracji działań społecznych, politycznych i gospodarczych katolików, zarówno na poziomie krajowym oraz – w pewnym zakresie – międzynarodowym. Jej ambicją było jednak kształtowanie i edukowanie katolickich działaczy społecznych (Majka 1987: 174). Podkreślał to dyrektor Wyższego Katolickiego Studium Społecznego, ksiądz Kozłowski, który – obserwując dynamiczny rozwój struktur Akcji Katolickiej – pisał, że jej zadaniem jest kształtowanie „społecznie myślących pracodawców i pracobiorców, uspołecznionych dyrektorów, inżynierów, mistrzów i robotników, społecznym duchem przepełnionych lekarzy, adwokatów, rolników, kupców i rzemieślników” (Kozłowski 1936: 326).

Katolicki profil studentów i absolwentów Wyższego Katolickiego Studium Społecznego

WKSS było w okresie międzywojennym jedyną katolicką szkołą społeczną w Polsce. Było też drugim po Studium Pracy Społeczno-Oświatowej przy Wydziale Pedagogicznym Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie ośrodkiem kształcącym pracowników społecznych na poziomie wyższym. Jeśli chodzi o liczebność społeczności akademickiej, szkoła ta była najmniejszą spośród czterech uczelni przedwojennego Poznania⁵. Oficjalnie WKSS uzyskało uprawnienia szkoły wyższej wraz z początkiem roku akademickiego 1937/38⁶.

5 W międzywojennym Poznaniu działały cztery szkoły wyższe. Największą uczelnią i niewątpliwie najbardziej prestiżową był powstały w 1919 r. Uniwersytet Poznański, na którym w roku akademickim 1937/38 studiowało 4749 osób. Z kolei powstała w 1926 r. Wyższa Szkoła Handlowa w kształciła w tym czasie 829 studentów. Działająca od 1919 r. Państwowa Wyższa Szkoła Budowy Maszyn i Elektrotechniki w Poznaniu skupiała społeczność liczącą około 240 studentów, a Wyższe Katolickie Studium Społeczne kształciło 97 osób.

6 Już w 1935 r. dodano człon „Wyższe” do dotychczas funkcjonującego Katolickiego Studium Społecznego i wydłużono okres studiów do wymogów

Dane z tego roku mówią o pozornie niewielkiej liczbie studentów WKSS (łącznie 97 osób na czterech rocznikach), jednakże oddają one skalę potrzeb i możliwości w zatrudnianiu specjalistów wykształconych na poziomie wyższym w zakresie szeroko rozumianych zadań służb społecznych. Potwierdza to liczba studentów (199 osób) w posiadającym wyższy prestiż wspomnianym ośrodku warszawskim, tj. Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, będącym pierwszą szkołą wyższą o takim profilu (*Słuchacze szkół wyższych według języka ojczystego i wyznania w r. 1937/38* 1938: 6).

Jeżeli chodzi o profesje absolwentów WKSS, to w perspektywach opisujących studia oraz materiałach informacyjnych zwykle jest mowa o „pracownikach społecznych”, które to określenie było niezwykle pojemne znaczeniowo. Zasadniczo zaliczali się do nich zarówno pracownicy tzw. służb społecznych, tj. opiekunowie społeczni, osoby zatrudnione w zakładach opiekuńczych, pracownicy urzędów zajmujący stanowiska zajmujące się kwestiami socjalnymi i ubezpieczeniowymi, jak i druga grupa – działacze społeczni: liderzy stowarzyszeń i organizacji (w tym przypadku często należących do rodzącej się wówczas Akcji Katolickiej) (Kozłowski 1934: 7).

Liczba słuchaczy kolejnych roczników oscylowała wokół 25, z podziałem na dwie grupy specjalnościowe. Początkowo studenci rekrutowali się z grupy wiekowej 17–35 lat, choć z czasem przyjmowano tylko osoby starsze (po 20. roku życia), posiadające doświadczenie zawodowe lub ukończoną szkołę pomaturalną. Placówka nie planowała rozbudowywać się poprzez zwiększenie liczby studentów – zamiast tego jej władze stawiały na osiągnięcie prestiżowego, elitarnego statusu. Utrzymywanie niewielkiej liczby słuchaczy na każdym roczniku pozwalało na staranną selekcję kandydatów, a także umożliwiało prowadzenie zajęć w małych grupach. Sprzyjało to indywidualnemu podejściu do każdego studenta i efektywnemu prowadzeniu seminariów. Ponadto osoby, które nie spełniały wymagań poprzez niewłaściwe zachowanie lub słabe wyniki w nauce, mogły zostać skreślone z listy studentów. Dyrektor tłumaczył to

obowiązujących na uczelniach (trzy lata i trzy miesiące). Z kolei w czerwcu 1937 r. szkoła uzyskała prawa państwowe szkół wyższych, co dało możliwość uzyskania dyplomu także wcześniejszym absolwentom, którzy mogli uzupełnić studia i złożyć egzamin uprawniający do legitymowania się wykształceniem wyższym.

podejście w następujący sposób: „kierownik szkoły, mając słuchaczy przez dłuższy czas pod bezpośrednią obserwacją przy wspólnej pracy, jest w możności poznać ich uzdolnienia do pracy społecznej dość dokładnie i w razie potrzeby nie może się cofać przed eliminowaniem z uczelni słuchaczy nieodpowiednich” (Kozłowski 1930a: 127, 138). Studium miało charakter koedukacyjny, co było wyróżnikiem na tle katolickich szkół społecznych działających w Europie. Na listach studentów znajdowały się zasadniczo osoby świeckie, a siostry zakonne, klerycy czy księża stanowili pojedyncze przypadki (*Słuchacze szkół wyższych według języka ojczystego i wyznania w r. 1937/38* 1938: 6).

Aspekty religijne odgrywały istotną rolę w doborze kandydatów, co w przypadku szkoły katolickiej nie było oczywiście czymś niezwykłym. Proces rekrutacji do WKSS opierał się na ściśle określonych kryteriach, które kładły nacisk na przywiązanie do wartości katolickich oraz zaangażowanie społeczne. Szczególną uwagę zwracano na kandydatów, którzy już wcześniej pracowali w organizacjach społecznych, w tym kościelnych. Wśród wymaganych dokumentów znajdowały się: akt chrztu, życiorys, świadectwo dojrzałości. Dodatkowo konieczne było przedstawienie listu polecającego od proboszcza, księdza prefekta lub innej osoby zajmującej znaczącą pozycję w środowisku społecznym. Ten list stanowił ważne potwierdzenie zaangażowania kandydata w środowisku, w którym mieszkał, oraz dowód na to, że reprezentował on wartości zgodne z misją WKSS (*Prospekt Wyższego Katolickiego Studium Społecznego w Poznaniu* 1937: 4–6). Decydującą o przyjęciu była decyzja dyrektora szkoły, który drobiazgowo weryfikował sylwetki kandydatów, a w razie potrzeby potrafił korespondować w sprawie przyszłych studentów z osobami będącymi wcześniej ich przełożonymi. Pisał w artykułach promujących WKSS, jakie ukazywały się w prasie, że uczelnia ta „budzi coraz żywsze zainteresowanie w społeczeństwie, zwłaszcza odkąd jej absolwenci poczynają zapełniać już liczne placówki pracy społecznej, tworząc tym samym nowe kadry zawodowych pracowników społecznych, należycie do funkcji swych teoretycznie i praktycznie przygotowanych. Nieliczni zaś kandydaci znajdują wstęp na to Studium, gdyż ma ono być szkołą elity. Młodzież jednak, która po ukończeniu pełnej szkoły średniej szuka uczelni, któraby jej idealizmowi dała jak najtroskliwszą opiekę, a zarazem do zawodu przygotowała – znajduje w Katolickiej Szkole Społecznej odpowiednie dla siebie warunki” (Kozłowski 1933: 10).

Integracja religii i edukacji w programie nauczania i obowiązkach słuchaczy

Katolicka proveniencja szkoły oznaczała konieczność włączenia w program edukacyjno-wychowawczy elementów religijno-światopoglądowych, jednocześnie bez rezygnacji z utrzymania wysokiego poziomu nauczania i realizacji celów zapisanych w statucie uczelni. Należy przy tym zaznaczyć, że podstawowe praktyki religijne były wypełniane przez samych studentów, natomiast zadaniem szkoły było dostarczenie tych aktywności, które stanowiły integralną część kształtowania katolickiej inteligencji. Stąd wykłady z zakresu szeroko rozumianej wiedzy religijnej (np. teologii, działalności Akcji Katolickiej) były uzupełniane egzegezą Pisma Świętego, corocznymi kilkudniowymi rekolekcjami formacyjnymi oraz obecnością w murach uczelni ojca duchownego.

W programie studiów znajdziemy sześć obowiązkowych przedmiotów wykładowych, których nazwy jednoznacznie sugerują na obecność w ich treściach doktrynę katolicką (choć oczywiście tematyka ta pojawiała się także na innych zajęciach). Ksiądz dyrektor Edward Kozłowski prowadził zajęcia z przedmiotów: „Katolicka nauka społeczna” – w wymiarze trzech godzin tygodniowo w pierwszym trymestrze pierwszego roku oraz „Lektura encyklik społecznych” – jedną godzinę w tygodniu przez cały pierwszy rok akademicki. Był specjalistą z omawianej tematyki, o czym świadczą regularne artykuły z tego obszaru publikowane m.in. na łamach czasopism katolickich. Po czterdziestu latach Marianna Dmochowska, jedna ze słuchaczek, wspominała ks. dyrektora jako „wykładowcę na wskroś ideowego, wierzącego w wartości, jakie zawiera katolicka nauka społeczna, entuzjastę encyklik społecznych *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno*, który to entuzjazm udzielał się i nam słuchaczom; przekonanego o doniosłości roli wykwalifikowanego, odpowiednio przygotowanego pracownika społecznego, całą duszę i całe serce wkładał w tę wiedzę, którą wraz ze swoim umiłowaniem jej słuchaczom przekazywał [...]”. W mojej pamięci zachowała się jego postać jako wykładowcy, stojącego przy katedrze, przejętego tematem, o którym mówił, zapatrzonego jakby w wizję tych reform, które były jego marzeniem i w urzeczywistnianie których całą swą istotą wierzy” (Relacja absolwentki Marii [Marianny] Dmochowskiej 1974: 7). Ponadto dla słuchaczy

pierwszorocznych zajęć: „Apologetyka, dogmatyka i etyka” prowadził ks. Zygmunt Baranowski (1884–1966). Był on profesorem teologii moralnej i dogmatyki w seminarium duchownym w Poznaniu, a od września 1939 roku pełnił funkcję jego rektora. W swojej działalności naukowej i dydaktycznej koncentrował się na popularyzowaniu nauczania Kościoła na temat małżeństwa, czego owocem były liczne artykuły. Ponadto opracowywał podręczniki do nauki religii oraz publikował prace z zakresu etyki, przeznaczone dla członków Akcji Katolickiej (Karłowski 1967: 111–113; Teinert 1976: 11). Na kolejnych latach⁷ ks. Baranowski prowadził egzorty tygodniowe, czyli wykłady z zakresu Biblii, choć przedmiot ten dla niektórych roczników prowadzili także inni księża, m.in. znamienity biblista ks. Seweryn Kowalski (1890–1956). Ponadto zagadnienia związane z Akcją Katolicką, w ramach przedmiotu „Istota i metody Akcji Katolickiej”, prowadził ks. Stanisław Bross (1895–1982), który był doktorem teologii oraz prawa kanonicznego, a także kluczową postacią w kształtowaniu struktur Akcji Katolickiej w Polsce. W latach 1929–1938 pełnił funkcję dyrektora Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej, a jego działalność naukowa, organizacyjna i popularyzatorska miała istotny wpływ na rozwój i promocję idei tej nowej organizacji w diecezjach w całym kraju (Czyżewski, Wętkowski 2010: 161–163). Ksiądz ten prowadził także wykłady z przedmiotu „Kościelne prawo małżeńskie i rodzinne”.

Na marginesie należy zauważyć, że kwestia religijności nie była podstawowym wymogiem stawianym przyszłym wykładowcom. Na WKSS wykladało czterech profesorów stałych (w tym jeden duchowny), a także grono nauczycieli akademickich związanych z Uniwersytetem Poznańskim, seminarium archidiecezjalnym, a ponadto społecznicy zaangażowani w wielkopolskich instytucjach i organizacjach. Wśród profesorów stałych był Tadeusz Szczurkiewicz (1895–1984), którego etat miał istotne znaczenie z racji mianowania go przez Departament Szkół Wyższych MWRiOP delegatem na egzaminach dyplomowych, umożliwiając nadawanie uprawnień państwowych absolwentom WKSS. Szczurkiewicz był nietuzinkową osobowością poznańskiego studium, a tym, co go wyróżniało spośród

7 Część przedmiotów była realizowana co dwa lata w grupach łączonych dla drugiego i trzeciego roku.

społeczności szkoły katolickiej, był jego oficjalnie deklarowany ateizm. Po latach wspominał, że „dyrekcja Studium angażując mnie znała mój ówczesny indyferentyzm religijny i w umowie zawartej ze mną zastrzegła tylko nieatakowanie w wykładach dogmatów katolicyzmu” (T. Szczurkiewicz, *Życiorys* 1967; Wesołowski 1981: 135–143).

Od 1938 roku nowym obowiązkiem słuchaczy był udział w zajęciach (wykładach) nowo otwartego Instytutu Wyższej Wiedzy Religijnej. W tej sprawie kardynał August Hlond zwrócił się do dyrektora WKSS z prośbą o zalecenie słuchaczom pierwszego roku udziału w trzyletnim kursie wiedzy katolickiej na wspomnianym instytucie. Podkreślał, że taka naukowa podbudowa religijna będzie szczególnie ważna dla studentów tej szkoły oraz ponieważ ma bliski związek z ich studiami, daleko większy niż w przypadku studentów Uniwersytetu Poznańskiego lub Wyższej Szkoły Handlowej (List 1938: 153). Pozornie obligatoryjny charakter zalecenia mógł mieć jednak charakter jedynie sugestii, gdyż podobne listy kardynał rozesłał do innych poznańskich zrzeszeń, stowarzyszeń i organizacji, skupiających szeroko rozumianą inteligencję. Z drugiej strony kurs Instytutu, którego oficjalnego otwarcia dokonał nuncjusz apostolski Filippo Cortesi 8 listopada 1938 roku (Komunikat Kancelarii Prymasowskiej... 1938: 305), pokrywał się w czasie z okresem studiów w WKSS, był nieodpłatny i zdecydowanie wpisywał się w profil wiedzy absolwenta studium (*Dekret o ustanowieniu Instytutu Wyższej Kultury Religijnej w Poznaniu* 1938: 385–386).

Popularyzowaną w okresie II RP formą ćwiczeń duchowych dla inteligencji były kilkudniowe rekolekcje zamknięte. Informacje na temat tego rodzaju dni skupienia dla słuchaczy WKSS pojawiają się na łamach zgromadzonego materiału źródłowego w formie krótkich adnotacji i wzmianek na marginesie relacji z życia szkoły. Rekolekcje były organizowane jeden raz w roku w okresie wiosennym, trwały około pięciu dni, odbywały się oddzielnie dla studentek i studentów (*Prospekt Wyższego Katolickiego Studium Społecznego w Poznaniu* 1937: 5), były czasem pożądanym, choć udział w nich był obowiązkowy. W jednym z numerów biuletynów dla absolwentów możemy o nich przeczytać: „Co za niezapomniane wakacje! Chciałoby się ich zażywać jak najdłużej! Jacy biedni ci wszyscy, którzy nie znają tych błogich chwil i nie wchodzą w siebie, by znaleźć – siebie” (*Okruchy organizacyjne* 1934: 264).

Dalsze informacje na temat organizowanych wyjazdów pozwalają dokładniej (choć nie w pełni) zobrazować miejsca, do których udawali się uczestnicy, oraz towarzyszących im księży rekolekcjonistów. W 1930 roku rekolekcje prowadził ks. Jan Zieja (1897–1991), wówczas świeżo mianowany pierwszy dyrektor Akcji Katolickiej diecezji pińskiej⁸. W 1932 roku studentki w dniach 27 kwietnia – 1 maja udały się do Kopaszewa, podczas gdy studenci w tym samym czasie wyjechali do Rościnna. W rekolekcjach uczestniczyli również absolwenci szkoły, a od tego momentu źródła regularnie odnotowują ich obecność na dorocznych spotkaniach duchowych. W 1934 roku rekolekcje dla studentów i absolwentów WKSS odbyły się w dwóch grupach: studentki spotkały się w Poznaniu u sióstr zmartwychwstańek, a prowadzącym był ks. Stanisław Wojśa (1894–1941) (Skrobicki 1995: 185). Z kolei męska grupa studentów udała się do Rościnna, gdzie rekolekcje prowadził ks. Zieja. W 1935 roku dni skupienia odbyły się w Gnieźnie (dla mężczyzn) i w Poznaniu (dla kobiet). Rok później, w dniach 20–23 maja 1936 roku, grupa męska uczestniczyła w rekolekcjach w Gnieźnie, które głosił ks. Wojśa. W spisanych wspomnieniach Leonilli Hapońskiej (studiowała w latach 1935–1939) jest ponadto mowa o rekolekcjach w Pokrzywnie (wówczas mieszczącym się poza granicami Poznania), w nowo wybudowanym przez siostry urszulanki ośrodku rekolekcyjnym dla inteligencji poznańskiej (Relacja słuchaczki Leonilli Hapońskiej [Kisielewicz] 1978: 3).

Nieopisane w dostępnych źródłach zadania dla społeczności uczelni pełnił ojciec duchowny. Wiemy, że w pierwszych latach był nim ks. Stanisław Adamski (1875–1967), który pełnił tę funkcję do momentu otrzymania sakry biskupiej w Katowicach w 1930 roku (Kozłowski 1930b: 7).

8 Ks. Jan Zieja w tym okresie aktywnie angażował się w działalność Akcji Katolickiej. Brał udział w organizowanym w Poznaniu kursie dla organizatorów Akcji Katolickiej (1930), przyjął od biskupa swojej diecezji Zygmunta Łozińskiego stanowisko dyrektora i organizatora tej organizacji w diecezji. Był w tym czasie zaangażowany w wiele inicjatyw społecznych, m.in. założył i prowadził Kasę Stefczyka, objął Sekretariat Generalny Stowarzyszenia Młodzieży Pińskiej, był dyrektorem diecezjalnej „Caritas”, redaktorem czasopism „Dobra Nowina” oraz „Piński Przegląd Diecezjalny”. Jego poglądy społeczne były bardzo radykalne, postulował m.in. konieczność ubóstwa wśród kapłanów. Zob. Moskwa 2020: 100, 105–106; Machura 2007: 141.

Zakończenie

Przedstawiony obraz WKSS ukazuje szkołę, która starała się kształcić studentów w oparciu o starannie zaplanowany proces edukacyjny, z silnym naciskiem na wychowanie religijne. Studium cieszyło się prestiżem, przynajmniej w środowisku katolickim, i inspirowało się najlepszymi wzorcami szkół społecznych. Kadra dydaktyczna, złożona głównie z młodych, pełnych zapału nauczycieli (zdecydowana większość z nich nie przekroczyła czterdziestego roku życia), wprowadzała nowoczesne rozwiązania pedagogiczne, co w konserwatywnym środowisku często spotykało się z niechęcią. Mimo tych wyzwań WKSS pozostawała instytucją łączącą tradycję z nowoczesnością, kształtując studentów zarówno pod względem intelektualnym, jak i duchowym.

Z drugiej strony nowatorstwo programu szkoły, zawężenie idei opieki społecznej głównie do podmiotów katolickich oraz działania na rzecz włączania osób świeckich w struktury instytucji kościelnych nie zawsze spotykały się ze zrozumieniem w życiu konkretnej diecezji, parafii czy organizacji. Po czterdziestu latach od ukończenia studiów na WKSS Marianna Dmochowska pisała: „Odczuwało się bardzo brak praktycznego przygotowania słuchaczy do współpracy z duchowieństwem – tak z księżmi, jak i z zakonnikami. Odpowiednie naświetlenie warunków życia, a tym samym psychicznych różnic zachodzących między duchowieństwem a ludźmi świeckimi, pozwoliłoby uniknąć rozczarowań czy rozgoryczeń pracownikom społecznym. Brakowało również naświetlenia tego, co się w kraju i na świecie działo, z czym słuchacz musi się zetknąć idąc do pracy – zarówno w dziedzinie politycznej i społecznej, jak i kościelnej. Słuchacze nie dostrzegali zachodzących przemian i zjawisk, które ich zaskakiwały nieprzygotowanych i nieuświadomionych” (Relacja absolwentki Marii [Marianny] Dmochowskiej 1974: 6).

Rola wychowania religijnego w WKSS rodzi pytanie także o to, czy absolwenci mogli wykorzystać umiejętności i zaszczerpione w nich ideały w nowych realiach Polski Ludowej? Pytanie to jest szczególnie zasadne, biorąc pod uwagę, że w tym okresie Akcji Katolickiej nie pozwolono się odrodzić, a działalność charytatywna Kościoła została drastycznie ograniczona. Mimo to etyka katolicka i wiedza zdobyta na WKSS okazywały się przydatne również w świeckich

instytucjach zajmujących się pomocą społeczną. Co więcej, zakłady prowadzone przez Kościół, choć funkcjonowały pod okiem władzy komunistycznej, wciąż działały w duchu katolickim. Wielu absolwentów WKSS pracowało później jako wychowawcy w ośrodkach katolickich, wykorzystując zdobytą wiedzę religijną, niektórzy zostali księżmi lub wstąpili do zgromadzeń zakonnych (Relacja słuchacza Seweryna Walkowiaka 1978).

Bibliografia

Źródła archiwalne

1. Archiwum Akt Nowych

Zespół Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Sygn. 155.

- *Słuchacze szkół wyższych według języka ojczystego i wyznania w r. 1937/38* [1938].

2. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

Zespół Konsystorz Arcybiskupi. Akta domu przy ul. Podgórznej nr 12b. Szkoła Społeczna. Sygn. KA 15927.

- Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Kurią Arcybiskupią, Poznań, dn. 12 IV 1927.

Zespół Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu

- Relacja absolwentki Marii [Marianny] Dmochowskiej, rocznik 1928/1930 [1974]. Sygn. KSS 25.
- Relacja słuchaczki Leonilli Hapońskiej [Kisielewicz] (1914–1999) [1978]. Sygn. KSS 26.
- Relacja słuchacza Seweryna Walkowiaka [1978]. Sygn. KSS 26.

3. Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk

Zespół Spuścizna Tadeusza Szczurkiewicza:

- T. Szczurkiewicz, *Życiorys* [1967]. Sygn. 75.

4. Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej

Archiwum ks. Stanisława Kosińskiego SDB. *Acta Hlondiana*. Akta bez sygn.

- Komunikat Kancelarii Prymasowskiej w sprawie przyjazdu Nuncjusza Abp. Filipa Cortesiego do Poznania 8–9 XI 1938. Tom III, część 3.
- List Kardynała Hlonda do ks. Kozłowskiego, Poznań, 4 XI 1938 r. Tom IV, część 23.

Źródła drukowane

- Adamski S. (1919). *Praca społeczna kapłana*, „Przewodnik Społeczny”, nr 3, s. 97–101.
- Dekret o ustanowieniu Instytutu Wyższej Kultury Religijnej w Poznaniu (1938). *Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej*, nr 10, s. 385–386.
- Kozłowski E. (1930a). *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu*, [w:] *Pracownik oświatowy. Biuletyn XIV Konferencji oświatowej poświęconej sprawie kształcenia pracowników oświaty dorosłych. Krzemieniec, 22–25 maja 1930 r.*, Warszawa: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, s. 126–128, 138.
- Kozłowski E. (1930b). *Sprawozdanie Katolickiej Szkoły Społecznej za rok 1928*, „Przewodnik Społeczny”, nr 1, s. 1–8.
- [Kozłowski E.]. (1933). *Katolicka Szkoła Społeczna*, „Dziennik Bydgoski”, 16 lipca 1933, nr 161, s. 10.
- [Kozłowski E.]. (1934). *Co należy wiedzieć o katolickim Studium Społecznym w Poznaniu*, „Dziennik Ostrowski” 17 lipca 1934, nr 159, s. 7.
- Kozłowski E. (1936). *Zadania społeczne Akcji Katolickiej*, „Przewodnik Społeczny”, nr 10, s. 321–334.
- Okruchy organizacyjne*. (1934). „Biuletyn Związku Absolwentów Studium Społecznego Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu”, nr 6, s. 264.
- Prospekt Wyższego Katolickiego Studium Społecznego w Poznaniu*. (1937), rok X, 1937/38, Poznań: Katolicka Szkoła Społeczna.

Opracowania

- Banaszak M. (1974), *Narodziny Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Chrześcijanin w Świecie”, nr 4, s. 82–93.
- Brenk M. (2019). *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu (1927–1939)*, „Praca Socjalna”, nr 3(34), s. 137–153.
- Brenk M. (2024). *Kształcenie kadr zakładów opiekuńczych oraz pracowników społeczno-oświatowych w Studium Społecznym Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu 1927–1939*, „Colloquium”, t. 16, nr 3, s. 25–44.
- Czyżewski B., Wętkowski K. (2010), *Kanonicy kapituły katedry Gnieźnieńskiej 1918–2009*, Gniezno: Gaudentium.
- Hellwig J. (2000). *W kręgu refleksji nad pedagogiką katolicką. Ksiądz Julian Młynarczyk (1882–1950)*, [w:] J. Gałkowski, M.L. Niedziela (red.), *Człowiek – moralność – wychowanie. Życie i myśl Jacka Woronieckiego*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, s. 265–276.
- Karłowski K. (1967). *Śp. ks. Zygmunt Baranowski*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej”, nr 18, s. 111–113.

- Machura Z. (2007). *Był tu u nas na słupskiej ziemi. Opowieść o ks. Janie Ziei*, Słupsk: Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku.
- Majka J. (1987). *Katolicka nauka społeczna. Studium historyczno-doktrynalne*, Rzym–Lublin: Fundacja Jana Pawła II. Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej.
- Moskwa J. (2020). *Niewygodny prorok. Biografia ks. Jana Ziei*, Kraków: Znak.
- Piaszyk M. (1979). *Rola Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu w zawodowym dokształcaniu zakonnic*, „Roczniki Nauk Społecznych”, nr 7, s. 85–104.
- Skrobicki Z. (1995), *Wojśa Stanisław (1894–1941)*, [w:] R. Bender (red.), *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. 3: R–Ż, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, s. 185.
- Teinert Z. (1976). *Baranowski Zygmunt*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszuk, Z. Sułowski, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, kol. 11.
- Tunkiewicz M. (2011). *Akcja Katolicka w Polsce*, „Studia Elbląskie”, t. 12, s. 289–298.
- Wesołowski A. (1981). *Tadeusz Szczurkiewicz – działalność organizacyjno-naukowa i dydaktyczna (w 85-lecie urodzin)*, [w:] A. Kwilecki (red.), *60 lat socjologii poznańskiej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 135–143.

ADRES DO KORESPONDENCJI:

Dr Mikołaj Brenk
 Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
 Wydział Studiów Edukacyjnych
 E-mail: mikolaj.brenk@amu.edu.pl